

Tózsér János

A filozófia filozófiája

(Søren Overgaard – Paul Gilbert – Stephen Burwood:
An Introduction to Metaphilosophy. Cambridge University Press, 2013)

1. Képzeld el egy kezdő filozófushallgató napját az egyetemen. Bemegy az első órára, és azt hallja, hogy a filozófia egyfajta szupertudomány, mely megalapozza a különféle szaktudományokat, majd a második órán azt, hogy a filozófia nem tudomány, de még csak nem is episztemikus vállalkozás, hanem a költészettel rokon tevékenység. A harmadik órán arról tanul, hogy a filozófiai kijelentéseinket kizárólag fenomenológiai (azaz: egyes szám, első személyű perspektívából hozzáférhető) tények igazolhatják, a negyediken viszont arról, hogy a filozófia egyedül üdvözítő módszere a fogalmi vagy nyelvi analízis, melynek semmi köze a szubjektív tapasztalatokhoz.

Kezdő hallgatónk fejében zavar támad, de ez nem tántorítja el attól, hogy másnap újra próbálkozzon. Rögtön elsőként igen különös előadásra ül be. Olyan kifejezéseket hall, mint „a lét tisztása” vagy „a lét pásztora”, és olyan téziseket, hogy „a megismerés csak a gondoskodásban kézhezállón keresztül halad előre a már csak kéznélévő hozzáférhetővé tételéig”, vagy hogy „a semmi semmizik”. E Heidegger-kurzusról (merthogy Heidegger-kurzusról van szó) kilépve később betéved egy Carnap filozófiáját taglaló kurzusra, melyen megtudja: Carnap szerint az összes metafizikát művelő filozófus, különösen Heidegger, csupa értelmetlenséget beszél. Ezt követően egy Wittgensteinről szóló előadáson arról „értesül”, hogy a filozófiai problémák kivétel nélkül értelmetlenek, és a filozófia művelésének egyedüli értelme, hogy a segítségével megszabaduljunk a filozófiai problémáktól. Majd arról, hogy a filozófiai problémák értelmesek ugyan, de megoldásuk meghaladja a kognitív képességeinket — ahogy meghaladja egy csimpánz kognitív képességeit, hogy megértse a kvantumfizikát.

E történet nem pusztán a fantáziám terméke. Mindez könnyen megtörténhet azzal, aki a filozófia tanulmányozására adja a fejét. S ha megtörténik, akkor annak örülnünk kell: az illető ugyanis megtud (vagy inkább: megtapasztal) valami *fontosat* a filozófia természetéről.

Tegyük fel, hogy a kezdő filozófushallgatónk már korábban is tisztában volt azzal, hogy egyetlen fontos filozófiai kérdés sincs, melynek megválaszolása kapcsán egyetértés volna a filozófusok között. Tudja, hogy intenzív vita folyik arról, hogy milyen viszony van a test és a lélek között. Ar-

ról is, hogy létezik-e szabad akarat, vagy sem. Arról is, hogy bizonyítható-e a külvilág létezése, vagy sem. Nem sorolom tovább. E két napon azonban kezdő filozófushallgatónk *va-donatúj* tapasztalattal gyarapodott. Belátta: a filozófusok a filozófia természetét illetően *sem* értenek egyet egymással. Különböző módszereket tartanak célravezetőnek, egészen eltérő stílusban írják a tanulmányaikat, egymással összeegyeztethetetlen célokat tűznek maguk elé. Sőt még arra sem vehet mérget, hogy amit az egyik filozófus filozófia címszó alatt művel, azt egy másik filozófus egyáltalán elismeri filozófiának.

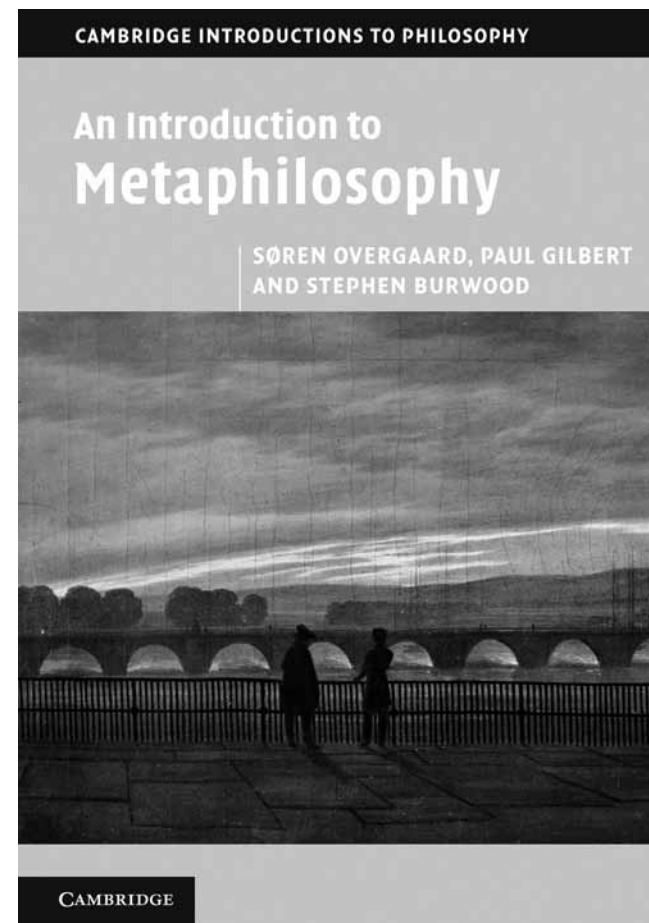
2. Overgaard, Gilbert és Burwood könyvének az a célja, hogy megismertessen bennünket azokkal a legfontosabb elméletekkel, melyek a filozófia természetéről szólnak. Az efféle elméleteket *metafilozófiai* elméleteknek nevezzük. Ahogy a vallásfilozófia a vallási jelenségeknek, az elmefilozófia a mentális jelenségeknek, a művészetfilozófia a művészeti világ jelenségeinek, úgy a metafilozófia magának a filozófiának a filozófiája. A metafilozófia így maga *is* filozófia: más viszony áll fenn metafilozófia és filozófia, mint metafizika és fizika között. Míg a metafilozófia a filozófia része, addig a metafizika nem része a fizikának.

A szerzőhármastól (mely a legelső átfogó bevezetés a filozófia filozófiájába) három nagy kérdést tárgyal. (1) *Mi* a filozófia? (2) *Hogyan* kell művelni a filozófiát? (3) *Miért* kell művelni a filozófiát?

Könnyen belátható: e három kérdés nem teljesen független egymástól. Ha például az (1) kérdés kapcsán úgy gondolod, hogy a filozófia a költészettel rokon tevékenység, akkor nem felelheted a (2) kérdésre azt, hogy a filozófia helyes módszere a fogalmi-nyelvi elemzés. Vagy ha a (3) kérdésre úgy felelsz, hogy a filozófia művelésének egyetlen értelme, hogy megszabaduljunk a filozófiai problémák kelte nyugtalanságtól, akkor nem válaszolhatod az (1) kérdésre azt, hogy a filozófia olyan tudomány, amely megalapozza a különböző szaktudományokat.

A könyv nagy vonalakban úgy épül fel, ahogy a képzeletbeli hallgatónk órarendje. Miután a szerzők röviden rámutatnak a metafilozófia fontosságára, a fenti három kér-

A Kiskáté vendég szerkesztője: Bárány Tibor. A korábbi írások a portálunkon olvashatók: <http://www.muut.hu/?cat=58>

dést tárgyalják. Az (1) kérdés kapcsán azt elemzik, hogy a különböző filozófusok mit értenek filozófián, illetve miképp vélekednek a filozófia és a természettudományok viszonyáról. A (2) kérdés kapcsán egyrészt azt vizsgálják, hogy a különböző filozófusok mit tekintenek a filozófiai megismerés helyes módszerének, másrészt azt, hogy megkülönböztethető-e, és ha igen, hogyan különböztethető meg egymástól az analitikus és kontinentális filozófia, harmadrészt azt, hogy tartható-e az a koncepció, mely szerint a filozófiai kijelentések reprezentációs tartalommal rendelkeznek, vagyis a világról szólnak, és ennél fogva igazak vagy hamisak. Végezetül a szerzők a (3) kérdés kapcsán azokat az elméleteket mutatják be, melyek szerint a filozófia művelése nem pusztán intellektuális időpocsékolás, hanem értelmes (értékes) tevékenység.

A szerzőhármastól (mely a legelső átfogó bevezetés a filozófia filozófiájába) három nagy kérdést tárgyal. (1) *Mi* a filozófia? (2) *Hogyan* kell művelni a filozófiát? (3) *Miért* kell művelni a filozófiát?

filozófusoknak jó szívvel ajánlható. Előbbieknek azért, mert segíthet eligazodni tanulmányaik során (és itt akár még a tantárgyfelvételre is gondolhatunk), az utóbbiaknak meg azért, mert a könyv hozzájárulhat ahhoz, hogy a gyakorló filozófusok — a különböző bemutatott lehetséges álláspontok fényében — közelebb kerüljenek saját (esetleg reflektálatlan) metafilozófiai előfeltevéseik tisztázásához.

3. Mivel a rendelkezésemre álló terjedelem szűkös, és mivel nem szeretném az összes felmerülő kérdés kapcsán épp csak jelzésszerűen bemutatni a különböző álláspontokat, az alábbiakban egyetlen témára koncentrálok, a „mi a filozófia?” kérdésre.

A szerzőhármastól (mely a legelső átfogó bevezetés a filozófia filozófiájába) három nagy kérdést tárgyal. (1) *Mi* a filozófia? (2) *Hogyan* kell művelni a filozófiát? (3) *Miért* kell művelni a filozófiát?

Kezdem a deskriptív válaszokkal. Az egyik legelterjedtebb (és egyben legegyszerűbb) válasz a „valójában mi a filozófia?” kérdésre az úgynevezett *deflacionizmus*. Ha belegondolunk, mennyire különbözik egy politikai filozófus, egy logikus, egy metaetikus, egy kísérleti filozófus, egy episztemológus és egy feminista filozófus tevékenysége, hát nemigen találunk bennük túl sok közöset. Így kézenfekvő a csattanós, ámde semmitmondó válasz: filozófia mindaz, amit a filozófus végzettségű, illetve filozófiát intézményes keretek között tanuló emberek egyetemeken és különféle kutatóintézetekben végeznek. A filozófiának nincsen lényegi tulajdonsága; az, hogy mi filozófia és mi nem, pusztán könyvtári besorolás kérdése.

Egyesek természetesen elégedetlenek ezzel a válasszal: szerintük igenis adhatunk szubsztantív, tartalmas választ a fentebbi kérdésre. Ennek az *esszencialista* megközelítésnek két típusát szokás megkülönböztetni. Vagy azt mondjuk, hogy a filozófia speciális *módszere* révén különbözik minden mástól, vagy azt, hogy speciális *tárgya* révén.

Vegyük az első, módszertani megközelítést. E szerint: a filozófia *a priori* tudomány; olyan megismerő tevékenység, melyet a karosszékben ülve végzünk anélkül, hogy eközben bármiféle empirikus adatra támaszkodnánk. E javaslat azonban nincs minden rendben, mivel nemcsak a filozófia *a priori*, hanem a matematika is. Erre védekezésül valaki azt mondhatná, hogy — ellentétben a matematikusokkal — a filozófusok a karosszékükben ülve *fogalmi* elemzést végeznek, és nem pusztán számokkal bíbelődnek. Csak hogy ezzel túlságosan szűk definíciót adna: számos filozó-

fus ugyanis egészen bizonyosan nem végez fogalmi elemzést. Ugyanez a személy azt is mondhatná: a filozófusok — szemben a matematikusokkal — a való világ természetével foglalkoznak. E javaslattal viszont az a baj, hogy a filozófiát nem pusztán módszertani szempontból határolja el más tudományoktól.

Akik a filozófiát annak sajátos tárgyára hivatkozva igyekeznek meghatározni, kénytelenek igencsak általánosan fogalmazni. Vegyünk néhány jól ismert szlogent. A filozófia „az univerzum egészének a leírása”, „a nagy és örök kérdések tudománya”; arra tett kísérlet, hogy megértsük, „milyen dolgok léteznek, és azok milyen módon függnek össze egymással, mind a »dolgok«, mind az »összefüggés« fogalmát a lehető legtágabb értelmében véve”. De olyan javaslat is forgalomban van, mely szerint a filozófia tárgyát kezdetektől fogva hat kulcsfogalom alkotja: a „tudás”, az „igazság”, a „létezés”, az „azonosság”, az „okság” és a „jó”.

E megközelítéssel is az a baj, hogy túl szűken érti a filozófiát. Különös volna például a nagy és örök problémák közé sorolni az olyan témákat, mint a sport, a horror, a tömegkultúra, az ételek, a *bullshit* (!), az összeesküvés, a *Warcraft* (!) és a *heavy metal*, holott ezek mindegyikéről komoly filozófiai traktátusok szólnak.

Valószínűleg e két álláspont között van az igazság. Egyrészt léteznek olyan kérdések, melyek mindörökre a filozófia fennhatósága alá esnek, és soha nem fog velük egyetlen más tudomány sem érdemben foglalkozni. Ilyen például az, hogy „tudjuk-e igazolni azt a vélekedésünket, hogy nem a Mátix-világban élünk?”, vagy „hogyan határozható meg a propozicionális tudás fogalma?”, vagy „léteznek-e absztrakt (nem térbeli és nem időbeli) entitások?”, és még sorolhatnám. Másrészt viszont azt is el kell ismerni: nincs éles határ a filozófiai és az egyéb tudományos kérdések között. Eleget az elmefilozófia és a kognitív tudomány területére gondolnunk: mindkettőnek a mentális jelenségek alkotják a tárgyát.

Térjünk rá a preskriptív válaszokra! A könyv szerzői úgy vélik: a különböző elméleteket annak függvényében érdemes tipizálni, hogy azok szerint milyen viszonyban van a filozófia a természettudományokkal. Mennyiben hasonlítanak egymásra és mennyiben nem?

A következőről van szó. Valószínűleg kevesen vitatják a természettudományok sikereit, és azt, hogy a modern fizika az emberiség történetének legeredményesebb episztemikus vállalkozása. E sikerességnek három fő ismérve van. Az első: a természettudományok által szállított ismeretek igen nagy része megbízható (empirikusan igazolt). A második: a természettudományok eredményei jól alkalmazhatóak a mindennapokban. A harmadik: a természettudományok fejlődnek: egyre *többet* tudunk a világról.

Mármost úgy tűnik: a filozófiára éppen ezek *ellenkezője* igaz. Nem szállít megbízható ismereteket. Nemigen hasz-

nálható a mindennapokban, ráadásul egyre kevesebb embert érdekel. Nem fejlődik, hanem stagnál.

A filozófiai fejlődés hiányát jól illusztrálja a következő, Eric Dietrich-től származó gondolat-kísérlet (*There Is No Progress in Philosophy, Essays in Philosophy*, 2011, 12, 329–344). Képzeljük el, hogy Arisztotelész feltámad, és különböző egyetemi órákra kezd járni. Először a TTK-ra megy, és részt vesz egy kvantumfizikai kurzuson. Mi történik? Szinte semmit nem ért az órán elhangzottakból; amit mégis, az gyökeresen szemben áll mindazzal, amit ő maga a természeti világról gondol. Ezt követi a biológia szakon egy előadás az evolúcióelméletéről. Mi történik? Konstatálja, hogy — amennyiben igaz, amit hall — mindent fel kell adnia abból, amit korábban az élet kialakulásáról és a fajokról gondolt.

De tegyük fel, hogy a TTK-ról átsétál a BTK-ra és meghallgat egy filozófiai előadást a szubsztanciákról és azok változásairól. Mi történik? Mindent ért. Azonnal be tud kapcsolódni a vitába. Saját metafizikai álláspontját nem kell feladnia. Joggal érezheti: álláspontja több mint kétezer év távlatából is védhető. Ezt követően etikaóra ra ül be. Mi történik? Ugyanez. Mindent ért. Azonnal be tud kapcsolódni a vitába. Kőkemény érvekkel tudja ostromozni a deontikus és konzekvencialista etikákat. Feketeöves vitapartner, jaj a tanárnak, ha kikezdi az általa képviselt erényetikai elméletet.

Miért fontos látni a filozófia sikertelenségét — szemben a természettudományok sikerességével? Azért, mert ennek alapján érdemes meghatározni, hogy milyen az a filozófia, melyet érdemes művelnünk. Két dolgot mondhatunk. Vagy azt, hogy a filozófia bizonyos értelemben *része* a természettudományoknak, vagy legalábbis *érintkezik* azokkal, s így azok sikere rávetül a filozófiára is. Vagy azt, hogy a filozófia *teljesen más* vállalkozás, mint a természettudomány; olyan feladatai vannak, melyek elvégzésére a természettudományok eleve alkalmatlanok.

Hogyan képzelhető el az első stratégia? Először is azt mondhatjuk, hogy a filozófia a szó szoros értelmében véve része a természettudományoknak. Bármilyen filozófiai probléma merüljön is fel, a filozófus első dolga, hogy utánanézz a megfelelő empirikus vizsgálatok eredményeinek. Ha az emberi megismerés természete érdekli, álláspontját az észlelés és gondolkodás empirikus (mondjuk: kognitív tudományi) vizsgálataira alapozza. Ha az idővel kapcsolatos metafizikai problémák foglalkoztatják, semmit nem mond addig, míg nem tanulmányozta behatóan a relativisztikus fizikát.

Másodszor azt mondhatjuk, hogy a filozófia prototudomány. Önmagában képtelen arra, hogy megbízható és konszenzuálisan elfogadott ismeretekkel rukkoljon elő, ugyanakkor képes megágyazni a különböző szaktudományoknak. Így történt ez a története során több alkalom-

mal is: az újkor hajnalán levált róla a fizika, a 19. században a biológia és a pszichológia, a múlt század 60-as éveiben pedig a kognitív tudomány. E tudományok (metafizikai) alapjait egytől-egyig filozófusok rakták le.

Harmadszor azt is mondhatjuk, hogy igaz ugyan, hogy egyedül a természettudományok szállítanak megbízható ismereteket, csak hogy a filozófiára hárul a feladat, hogy tisztázza egyrészt a természettudományok alapfogalmainak jelentését, másrészt a különböző elméletek közt fennálló logikai viszonyokat. Egy biológus ugyanis nem elemzi a faj fogalmát, egy fizikus pedig nem sokat törődik azzal, hogy a kvantummechanika determinisztikus avagy indeterminisztikus értelmezése-e a helyes.

Nézzük a második stratégiát, mely szerint másra jó a filozófia, mint a természettudomány. Először is azt mondhatjuk, hogy a filozófia célja nem új ismeretek előállítása, hanem hozzájárulás az ember önmegértéséhez. A filozófus feladata explicitté tenni a világról és benne önmagunkról alkotott implicit fogalmi sémánkat. Olyan alapvető meggyőződésekre kell itt gondolni, mint hogy a világot előre és élettelenre osztjuk, hogy kizárólag személyeknek tulajdonítunk morális felelősséget, hogy vágyainknak és vélekedéseinknek oksági szerepet tulajdonítunk stb. E meggyőződésekkel nemre, korra, társadalmi helyzetre, műveltségre való tekintet nélkül és minden tudományos vizsgálódás előtt valamennyien rendelkezünk.

Másodszor azt mondhatjuk, hogy a filozófiának fenomenológiának kell lennie. A filozófus feladata az, hogy a különböző jelenségeket abból a szempontból vizsgálja, ahogyan azokat a szubjektum átéli, vagyis hogy elvégezze a tudatos tapasztalataink egyes szám, első személyű elemzését. A fenomenológiaként értett filozófiában a természettudományoknak semmilyen szerepe nincs; a fenomenológia legfőbb módszertani elve éppen az, hogy az analízis során fel kell függeszteni (vagy ahogy a fenomenológusok fogalmaznak: zárójelbe kell tennünk) mind a *common sense* vélekedéseinket, mind a természettudományos ismereteinket.

Harmadszor azt is mondhatjuk, hogy a filozófia tulajdonképpen világnézet. Nem az a feladata, hogy egymástól izolált filozófiai problémákat oldjon meg, és különböző részizágazásokat mondjon ki, hanem épp ellenkezőleg: az, hogy egységbe rendezze mindazt, amit a legkülönfélébb források alapján tudunk. Egy efféle világnézet természetesen tartalmazhatja a természettudományok eredményeit is, de nem ez a lényeges. Egyedül az számít, hogy olyan átfogó perspektívát nyújtson, melyben konzisztensen értelmezni tudjuk önmagunkat, történelmi helyzetünket és természeti mivoltunkat.

4.

A „mi a filozófia?” leginkább a „mi a művészet?” kérdéssel rokon. Egyik kérdésre sincs megnyugtató válasz. Egyrészt azért nincs, mert annyira heterogén azon tevékenységek köre, melyeket filozófiának, illetve művészetnek hívunk, hogy reménytelen feladat azok közös lényege után kutatni. Másrészt azért nincs, mert a filozófusok és a művészek képesek valamire, amire mások nem. Nevezetesen arra, hogy olyan munka kerüljön ki a kezeik közül, melyek lényegileg *újradefiniálják* a filozófia illetve a művészet fogalmát.